

TARK JA TEGUS
EESTI^{leaf}2035

**Kolme ekspertrühma
visioonidokumentide kokkuvõte**

Väljaandja: Haridus- ja Teadusministeerium, www.hm.ee

Väljaandmisaeg: aprill 2019

Ekspertühmade juhid: Margit Sutrop (väärtused ja vastutus),
Krista Loogma ja Marju Lauristin (heaolu ja sidusus)
ning Raul Eamets (konkurentsivõime)

Kokkuvõtte koostaja: Aune Valk

Kaanefoto: Aron Urb

SISUKORD

Sissejuhatus	4
1. Millist Eestit me tahame? Visioon Eestist 2035	5
2. Kus oleme praegu? Eesti hariduse, teaduse, keele- ja noortevaldkonna põhilised tugevused ja probleemid	6
3. Muutused maailmas, mis mõjutavad haridust, teadust, eesti keelt ja noorsootööd	8
4. Kuhu edasi? Suunad ja sihid haridus-, teadus-, keele- ja noortepoliitikas	10
Individuaalseid valikuid toetav õmblusteta haridussüsteem	11
Eesti keele ja kultuuri väärtustamine ning sidus ühiskond	13
Uued oskused ja oskuste parem kasutamine	14
Õppimine kui koostöö ja õpetaja kui teejuht	15
Teaduspõhine mõtteviis ja tipptasemel ülikoolid	17

Foto: Tõnu Runnel

SISSEJUHATUS

„Eesti rahvas on hariduseusku,“ ütles president Toomas Hendrik Ilves 2015. aastal. „Me tõesti täiesti siiralt usume, et parim, mida vanemad saavad oma lastele pärandada, on hea haridus. Mitte maad, majad, metsad või pangaarve“. 2018. aastal väljendati Tartu Ülikooli arengukava koostamisel sama mõtet seoses teadusega: „Eesti rahvas on teaduseusku,“ pidades silmas, et teadus on eestlaste silmis väärtuslik, kasulik ja täidab „tõe“ otsingutel pearolli. Usk hariduse ja teaduse väärtusse on ka põhjus, miks arvame, et Eesti ees seisvaid suuri ülesandeid saab lahendada ennekõike hariduse ja teaduse ning keelepoliitika ja noorsootöö abil. Kuigi ka tugev betoon ja kiiremad kaablid on olulised, ei ole neil õigete teadmiste, oskuste ja hoiakuteta väärtust. Koostamisel on Haridus- ja Teadusministeeriumi (HTM) vastutusvaldkondade strateegiad aastaks 2035, kuid selle eesmärgid on palju laiemad kui veidike ilusamad koolimajad või targemad lapsed. HTM nelja vastutusvaldkonna ühine visioon aastaks 2035 vaatab haridusest ja teadusest välja poole. Siht on heaolu ja ühiste väärtustega sidus ühiskond, konkurentsivõimeline ja kestlikult kasvav majandus ning elujõuline ja üha arenev Eesti kultuur ja eesti keel.

Käesolev kokkuvõte põhineb kolme laiapõhjalise töörühma¹ kaheksa kuud kestnud töö. Väärtuste ja vastutuse ekspertrühma juhtis Margit Sutrop, heaolu ja sidususe ekspertrühma Marju Lauristin ja Krista Loogma ning konkurentsivõime ekspertrühma Raul Eamets. Siin kokkuvõttes esitatud ideed pärinevad nende töörühmade visioonidokumentidest ja on seega ühislooming. Lugemise hõlbustamiseks pole iga lause tahta lisatud viidet. Kindlasti pole töörühmade kõik liikmed iga üksiku mõtte ja lausega nõus. Eesmärk oli tuua esitatud ideedest esile kõige olulisemad. Osa neist kattus eri visioonidokumentides, osa erines ja osa oli ka vastuolus. Siin kirjutandu on autori valik, mis on kooskõlastatud töörühmade juhtidega. Kokkuvõtte eesmärk on pakkuda haridus-, teadus-, keele- ja noortepoliitika huvilisele lugejale tihendatud ülevaadet ekspertrühmade tehtud tööst. Kindlasti tasub põhjaliku pildi saamiseks lugeda kõiki kolme visioonidokumenti. Edasises strateegilise planeerimise protsessis on ekspertrühmade koostatud visioonidokumendid sisendiks, millele toetudes eri huvipooli kaasavad töörühmad seavad valdkondade lõplikud eesmärgid ja lepivad kokku tegevussuunad. Valdkondade strateegiad valmivad 2020. aastaks.

1 Rohkem infot töörühmade tegevusest:

<https://www.hm.ee/et/kaasamine-osalemine/haridus-ja-teadusstrateegia-2021-2035/visiooniloome>

1. MILLIST EESTIT ME TAHAME?

VISIOON EESTIST 2035

Tulevik on ebakindel ja ennustamatu, aga peame olema avatud ja selleks valmis. Visioon „Tark ja tegus Eesti 2035“ seab eesmärgiks suurendada hariduse ja teaduse ning noorte- ja keelepoliitika kaudu Eesti ühiskonna kui terviku ning iga Eesti inimese materiaalsel, sotsiaalsel ja vaimset heaolu, tagada eesti keele, kultuuri ja looduskeskkonna kestlikkus ning Eesti majanduse konkurentsivõime. Kuigi hea haridus ja tippteadus on ka iseenesest väärtused, võtame me 2035. aasta visiooni sõnastades tähelepanu alla just selle, kuidas Eesti praegust, maailma riikide võrdluses väga head haridust ja teadust tulevikus paremini ära kasutada Eesti inimeste, ühiskonna ja majanduse heaks. Ütleme julgelt välja, et meil on palju asju, mida teeme väga hästi ka üleilmses võrdluses ja mööndusteta minevikuraskustele.

Visioon Eestist aastal 2035, mida peame võimalikuks hariduse, teaduse, keele- ja noortepoliitikaga kujundada, on järgmine.

- 1. Eesti ühiskonna ja inimeste heaolu kasvab.** Kasvu alus on iga inimese eneseteostus – võimalus arendada ja kasutada oma võimeid ning olla oma elu peremees. Ühiskonnas loovad ühisosa eri inimeste ja rühmade jagatud väärtused ja võimuste võrdsus ning vabadus nii inimese kui ka riigina valida ja vastutada. Heaolu ei tugine mitte kasvavale tarbimisele, vaid looduskeskkonnaga kooskõlas elukorraldusele ning tehnoloogia tasakaalustatud ja sisukale rakendamisele.
- 2. Eesti keel ja kultuur on väärtus** ka üha mitmekultuurilisemas keskkonnas. Eesti keel on kestlik, arenev ja mainekas, samas õpivad ja oskavad Eesti elanikud võõrkeeli. Nii eneseteostuse, ühisosa kui ka vabaduse üks oluline nurgakivi, võimaldaja ja siduja on kultuur – meie jaoks Eesti kultuur ja eesti keel koos jagatud põhiväärtustega. See annab meie tegevusele pikema suuna ja sihi ning tugipunkti, millele kiiresti muutuv maailmas toetuda.
- 3. Eesti majanduse konkurentsivõime suureneb** tänu teadus- ja arendustegevusest ning innovatsioonist hoogu saavale majandusarengule, uusima tehnoloogia laialdasele kasutuselevõtule kõigis sektorites, inimeste haridustaseme tõusule ja uuendusmeelsusele, oskuste ja teadmiste paremale rakendamisele, targale ja kaalutletud rändepoliitikale ning Eesti eripärade/ainulaadse looduskeskkonna säästlikule kasutamisele.

2. KUS OLEME PRAEGU? EESTI HARIDUSE, TEADUSE, KEELE- JA NOORTEVALDKONNA PÕHILISED TUGEVUSED JA PROBLEEMID

See peatükk toetub suures osas väärtuste ja vastutuse visioonidokumendi 3. peatükile, samuti konkurentsivõime visioonidokumendi 3. peatükile.

Eesti teadus on Eesti suurust arvestades paljudes valdkondades tipptasemel. Meil on hea teadustaristu, kasvanud on teadlaskonna rahvusvahelisus ja meie suutlikkus edukalt osaleda rahvusvahelistes projektikonkursides. Probleem on selles, kuidas praeguste ressursidega tagada jätkuv areng või isegi hoida praegust taset. Nii teaduse kui ka kõrghariduse rahastamine on viimasel viiel aastal osakaaluna SKP-st langenud. Madala rahastuse tõttu ei ole Eesti teadlaste ja õppejõudude palgad konkurentsivõimelised. Peale selle, et riiklik teadus- ja arendustegevuse rahastus on Eestis kasin, domineerib ka teaduse projektipõhine rahastamine, mis suurendab teadlaste ebakindlust. Teadlaste hulk 1000 töötaja kohta on väike ja pigem vähenemas. Doktorikraadide arv ei ole 2035. aasta vaates piisav akadeemiliste ametikohtade taastootmiseks ega jätkusuutlik teadmismahuka ettevõtluse ja avaliku sektori arenguvajadusi silmas pidades. Riik ja ettevõtjad ei suuda veel olla nõudlikud ja teadlikud teadus- ja arendustegevuse tellijad.

Eestis on **kvaliteetne alusharidus** ja enamik lapsi saab sellest osa. Eesti **põhihariduse** tase on maailma tipus ja hariduslik ebavõrdsus seejuures väike. Samas näitab eelmise aasta rahvusvaheline laste heaolu-uuring ISCWeB, et hariduse kvaliteet on õpilaste hinnangul parem kui koolikeskkonna sotsiaalsed suhted. Õpilaste hinnangul ei ole neil koolis piisavalt autonoomiat. Põhikool ei toeta eri kultuuritaustaga laste lõimumist

ega taga kõigile muu emakeelega lastele piisavat eesti keele oskust.

Ka **üldkeskharidus** annab meie noortele rahvusvahelise täiskasvanute oskuste uuringu PIAAC alusel OECD riikide võrdluses väga head oskused. Eesti **õpetajad** on kõrgelt kvalifitseeritud ja koolide vahel ei ole selles suuri erinevusi. Samas süveneb õpetajate, eriti matemaatika ja loodusainete õpetajate puudus, õpetajad teevad omavahel vähe koostööd ja nende enesetõhusus on madal. Vähe õpetajaid jõuab ülikoolist kooli ja ligi kolmandik alustavaid õpetajaid lahkub koolist pärast esimest tööaastat. Suur probleem on **tugispetsialistide**, eriti koolis töötavate eripedagoogide ja psühholoogide puudus. Oleme seni olnud suhteliselt tublid nõrgemate õpilaste toetamisel, kuid lapsed, kelle hariduslik erivajadus on seotud andekusega, ei saa piisavalt tähelepanu. Puudub **koolijuhtide** hindamise ja tagasikutsumise süsteem, juhid keskenduvad liigselt administreerimisele, mitte arengule ja muutuste juhtimisele.

Koolide ja ülikoolide koostöövõimalused on paranenud, kuid arenguruumi on veel nii nõustamise, uuringute tegemise kui ka koolitamise jms vallas. Vaja on suurendada hariduse sidusust ühiskonnaga laiemalt ja iga kooli seoseid oma kogukonnaga nii sotsiaalses, majanduslikus kui ka kultuurilises mõttes.

Kutsehariduse taristu on heal tasemel ja kutseharidus on üha populaarsem täiskasvanute seas. Samas pole kutsekeskharidus täiskasvanutele kättesaadav ega põhikooliõpetajate hulgas atraktiivne. Kutse- versus üldkeskhariduse valimine on piirkonnast, õppija soost, rahvusest ja varasematest

õpitulemustest sõltudes tugevalt kaldu, st kutsekeskhariduses on alaesindatud Tallinna ja Tartu noored, tüdrukud, eestlased ja paremate õpitulemustega noored. Nominaalajaga lõpetavad kutsekeskhariduse vaid pooled. Kutsehariduse kaudu avanevad karjääriteed pole ühiskonnas väärtustatud ning probleem on ka vanemate, õppijate ja õpetajate väheses teadlikkuses.

Eesti Kõrg- ja Kutsehariduse Kvaliteediagentuuri analüüsidele tuginedes võib väita, et **kõrghariduse** kvaliteet Eestis on hea. Sama näitab ka PIAAC uuring, võrreldes meie hiljuti kõrghariduse lõpetanute oskusi teiste OECD riikide lõpetanute omadega. Väliseksperdid kiidavad aruannetes ajakohast taristut, kõrgkoolide strateegilist juhtimist, õppejõudude kvalifikatsiooni ja pühendumist ning teadustöö taset. Õppekavad on tasemel, õppemeetodid mitmekesised ning üliõpilaste nõustamise süsteemid välja arendatud. Esile tõstetakse kõrgkoolide koostööd tööandjatega ja lõpetajate konkurentsivõimet. Miinused on õppe dubleerimine eri asutustes ja välisõppejõudude nappus, üliõpilaste ja õppejõudude vähene õpiränne. Üldpädevuste, sh praktiliste oskuste kujundamisele pööratakse vähe tähelepanu, probleeme on hindamises ja õppekoormuse planeerimises, väljalangevus on väga suur. Viimase viie aasta saavutuseks võib lugeda loodus-, täppis- ja tehnikateaduste sisseastujate ja lõpetajate osakaalu kasvu, seda ennekõike IKT-õppijate arvel. Kiiresti on kasvanud välisüliõpilaste osakaal.

Täiskasvanuõppes osaleb aastas üle poole tööealisest elanikkonnast ning osalus on viimastel aastatel kasvanud. Süsteemi

tugevused on õppevõimaluste ja rahastamisallikate mitmekesisus, koolituspakkumiste suunamine nendele sihtrühmadele, kes vajavad riigi tuge, ning tööandjate osalus koolituste rahastamisel. Probleemid on väga ebavõrdne õppes osalemine rahvusest, hõivestaatusest, haridusest ja vanusest sõltuvalt ning inimeste enda vähene panus. Võrreldes teiste OECD riikidega on vajadus ja valmisolek õppida Eesti täiskasvanute hulgas suhteliselt kõrge, kuid tööturu nõudlus ja regulatsioonid ei toeta õppimist. Täiskasvanuhariduse turg on killustatud ja kvaliteet ebahühtlane. Enamik pakutavaid kursusi on lühikesed ega toeta suuremaid muutusi õppijate oskustes.

Noortevaldkonna praegused selged tugevused on noorte suur osalus, tegevuste mitmekesisus, pikad noorsootöö traditsioonid ja osalevate noorte kõrge rahulolu. Noorsootöö kvaliteedi tõstmist takistavad noorsootöö vähene tunnustamine (sh noorsootöötajate madal palk, suur tööjõu volavus) ja piirkonniti ebavõrdne kättesaadavus. Rohkem tähelepanu vajavad noorte kodanikuaktiivsuse arendamine ja noorte tõrjutusriski sattumist ennetavad tegevused.

Eesti keelel on tugev positsioon, sh Euroopa Liidu ametliku keelena ja tehnoloogiliselt arendatud keelena. Põhiprobleemid on muukeelse elanikkonna puudulik eesti keele oskus ja inglise keele kasutusala laienemine ühiskonnas. Olulisi investeeringuid vajab tulevikus keeletehnoloogia, et aastal 2035 saaksime masinatega rääkida eesti keeles. Nii lasteaedadesse kui ka koolidesse on juurde vaja suurt hulka eesti keele õpetajaid ja eesti keeles õpetavaid õpetajaid.

3. MUUTUSED MAAILMAS, MIS MÕJUTAVAD HARIDUST, TEADUST, EESTI KEELT JA NOORSOOTÖÖD

Üldjoontes võib haridust ja teisi visiooni põhiteemasid mõjutavaid üleilmseid suundumusi jagada tehnoloogia, demograafia ja geopoliitika valda. Lisaks toimuvad ka neist sõltumatud muutused tööturul ja hariduses. Täpsemalt räägitakse üleilmsetest suundumustest peamiselt konkurentsivõime ja vähem ka kahes teises visioonidokumendis. Järgnevas on need väga põgusalt kokku võetud, keskendudes mitte niivõrd suundumustele enestele, vaid pigem nende (komplekssele) mõjule meie tähelepanu all olevates valdkondades ja võimaluse korral arvestades Eesti eripärasid.

- Kiirenev tehnoloogia areng ja robotiseerimine, uute töövormide ja töökohtade teke² ning mitmete tööülesannete kadumine ja muutumine³ eeldavad töötajatelt suuremat paindlikkust ja uusi oskusi. Ühelt poolt on tegu tehnoloogiaga seotud oskustega ja teisalt inimeseks olemisega seotud nn pehmete oskustega⁴. Inimestel aitavad tööturul ümber orienteeruda laialdased, kuid vähemalt paaris valdkonnas ka süvitsi minevad erialased pädevused (nn T-kujuline oskuste mudel). Selline oskusprofiil vähendab ohtu kiirete muutuste ja tööturu polariseerumise tõttu hammasrataste vahele jääda. Kasvav ebakindlus ja sellega seotud vaimse tervise probleemide risk toob kaasa vajaduse arendada eneseregulatsiooni,

pingetaluvust jms enesekohaseid oskusi. Uusi oskusi arendatakse üha enam väljaspool kooli – informaalset ja mitteformaalset õppimise käigus.

- Majanduse kiired muutused, rahvusvahelistumine ja tegutsemine globaalsetes väärtusahelates suurendavad ettevõtetes meeskonnatöö ja ettevõtteväliste (rahvusvaheliste) partneritega tehtava koostöö tähtsust. Kasvab mobiilsete töötajate arv. Oluline on oskus uusi teadmisi hankida, kohandada ja oma ärimudeli kontekstis rakendada. See eeldab väga head ettevõttesisest koolitus- ja ümberõppesüsteemi. Koolid omakorda peavad kaasama õppesse enam ettevõtluskogemusega inimesi, et püsida konkurentsisis ja käia kaasas uusimate suundumustega. Kui uute oskuste nõudlus pidevalt muutub, suureneb ka oskuste mittevastavus. See toob kaasa vajaduse täiend- ja ümberõppe ning tööelu jooksul enesetäiendamiseks vajalike pauside järele. Ühe võimaluse selleks pakuvad kontsentreeritud ja lühiajalised õppemoodulid, mis annavad õppijale nn nanokraadi, ja õpiteekonnad, kus lühematest moodulitest kujuneb terviklik õpitee, mis aitab kohaneda tööturu muutuvate vajadustega.
- Laieneb e-õpe, mida toetavad masinõpe ja õpianalüütika. E-õpe on kindlasti Eesti (üli)koolide võimalus müüa oma tipp-tasemel teadmisi ja oskusi. Teisalt toob

² Kasvava tähtsusega töökohad on nt masinõppe ja tehisintellekti spetsialistid, suurandmete asjatundjad, protsesside automatiseerimise eksperdid, digiturbe spetsialistid, kasutajakogemuse juhid, inimese-masina koostoime eksperdid, robotikainsenerid ja plokiahela spetsialistid (Maailma Majandusfoorum 2018, konkurentsivõime raportist).

³ McKinsey tulevikutöö raporti järgi on ligi pooled 2016. a tööülesannetest aastaks 2030 automatiseeritavad, sh madala- ja keskmise oskumahukusega ametikohtadel ligi 60%, kõrge oskumahukusega ametikohtadel veerand tööülesannetest.

⁴ Need on nt empaatiavõime, loomingulisus, initsiatiivikus, kriitiline mõtlemine, veenmis- ja läbirääkimisoskus, detailitajumisoskus, säilenõtkus (*resilience*), paindlikkus ning keerukate probleemide lahendamise oskus. Lisaks nimetatakse senisest olulisemana emotsionaalset intelligentsust, juhtimisoskust ja sotsiaalset mõjukust. (Maailma Majandusfoorum 2018, konkurentsivõime visioonidokumendist).

Foto: Erik Riikoja

e-õppe laienemine kaasa konkurentsi kasvu hariduses.

- Euroopas, sh Eestis väheneb tööealise elanikkonna osakaal suhtarvuna ülalpeetavatesse, mille tõttu kasvab vajadus elukestvaks tööks ja õppeks.
- Euroopa vananemine ja noorte arvu kiire kasv Aafrikas ning suurenev sissetulekute lõhe kasvatab ka rändesurvet. Majandusrände kõrval sageneb kliimapõgenike ränne. Kasvab Eesti atraktiivsus rände sihtriigina. Hariduse vaatenurgast tähendab suurem ränne vajadust õppida eri keeli, õppida tundma erinevaid kultuure ja religioone, olla valmis õpetama ja lõimima eri kultuuritaustaga inimesi ning ennetama hariduse ja noorsootööga radikaliseerumist ja ebastabiilsuse kasvu.
- Haridusturg rahvusvahelistub, üha rohkem liigub Eesti üliõpilasi välismaale ja teiste riikide tudengeid Eestisse. Eesti ja Eesti kõrgkoolide jaoks on väljakutse leida viise, kuidas välismaal õppinud eestlasi pärast õpingute lõppu tagasi Eestisse tuua ning kuidas siduda Eesti tööturuga siin õppivaid välismaalasi.
- Globaalsel tööturul konkureerivad maailma riigid ja linnad talentide pärast. Eesti peab tabama õige hetke selleks, et luua Eestisse globaalsetele talentidele sobiv ökosüsteem ja kasvatada meie positsiooni

globaalsetes väärtusahelates. Kui soovime näha struktuurset muutust majanduses ja liikumist keerukamate töökohtade suunas, tuleb tööjõu oskusi ja teadmisi mõnda aega n-ö ette arendada, kasvatades sellega oskuste mittevastavust tööturu vajadustele.

- Paralleelselt reaalse rändega on tekkimas globaalne virtuaalne tööturg ja platvormimajandus, mis suurendab vajadust töötada mitmekeelsetes ja -kultuurilistes virtuaalsetes meeskondades ja arendada selleks vajalikke oskusi.
- Muutuvad geopoliitilised jõujooned maailmas suurendavad ebastabiilsust kogu rahvusvahelises süsteemis. Sellises olukorras on oluline ühelt poolt näha võimalusi Eesti jaoks ja teisalt olla valvel ohtude suhtes. Ebakindlust süvendavad kiiresti muutuv tehnokeskkond, loodus- ja sotsiaalsete katastroofide oht ning infomüra. See toob omakorda kaasa protektsionismi ja äärmuslik-vastanduva rahvusluse kasvu ohu. Et hoida ühiskonna sidusust ja demokraatlikku õigusriiki on oluline, et hariduses tegeletakse väärtusarendusega – otsitakse ühiseid väärtusi ning edendatakse kriitilist mõtlemist ja vastustundlikku suhtumist ühiskonda. Väärtusarendus ei puuduta üksnes õppe sisu, vaid hõlmab ka koolikultuuri ja -juhtimist, õppekeskkonda ja õppemeetodeid.

4. KUHU EDASI? SUUNAD JA SIHID HARIDUS-, TEADUS-, KEELE- JA NOORTEPOLIITIKAS

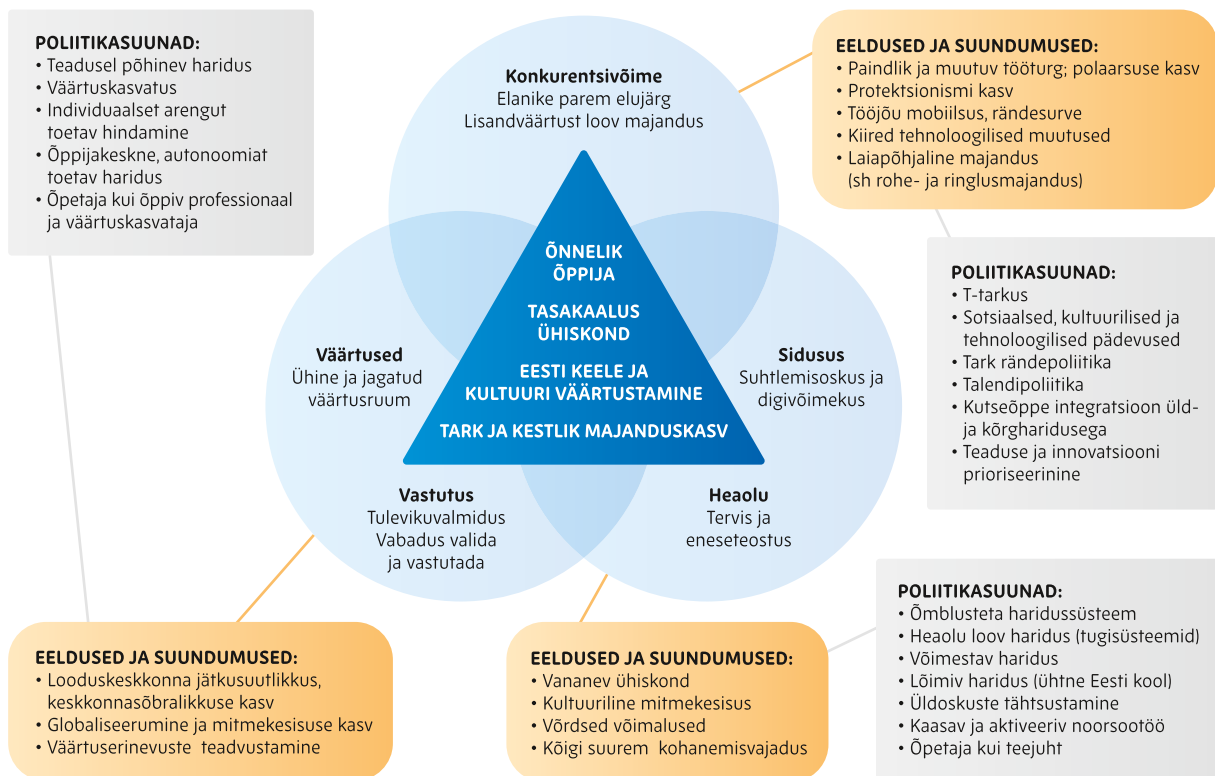
Vaadates kõrvuti maailmas toimuvaid muutusi ning meie praeguseid tugevusi ja nõrkusi, on aastaks 2035 sõnastatud viis peaesmärki:

- individuaalseid valikuid toetav „õmblusteta“, st sujuvaid üleminekuid võimaldav haridussüsteem;
- Eesti kultuuri ja eesti keele väärtustamine ning sidus ühiskond;
- uued oskused ja oskuste parem kasutamine;

- õppimine kui koostöö ja õpetaja kui teejuht;
- teaduspõhine mõtteviis ja tiptasemel ülikoolid.

Joonisel 1 on koondatud kolme ekspert-rühma (konkurentsivõime, väärtused ja vastutus ning sidusus ja heaolu) poolt loodud pilt tuleviku-Eestist nendes aspektides, mida saab mõjutada haridus-, teadus-, noorte- ja keelepoliitikaga, Eesti arengut mõjutavatest suundumustest ja peamistest uutest poliitikasuundadest.

Joonis 1. Tark ja tegus Eesti 2035: lõppeesmärgid (keskel), põhiteemad (sinisel taustal), eeldused ja suundumused nii isiku kui ka riigi tasandil (oranžil taustal) ning peamised poliitikasuunad (hallil taustal)

INDIVIDUAALSEID VALIKUID TOETAV ÕMBLUSTETA HARIDUSSÜSTEEM

Eesti haridussüsteemis suurendatakse kõigi õppeastmete ja -suundade paindlikkust ning ühtlustatakse kvaliteeti. Haridust vaadeldakse ühtsena inimese elukaare jooksul ning luuakse läbi elu õppimist toetav süsteem, mis motiveerib kõiki inimesi oma õpiharjumust hoidma. Haridussüsteem toetab kiiret ümberõpet ja pakub (täiendus)õpet igas vanuses inimestele. Haridustee jätkamiseks ei ole takistusi hoolimata sellest, mis hetkel ja mis põhjusel haridustee katkes. Inimeste haridusteed on muutunud individuaalsemaks alates lasteaiast kuni kõrgkoolijärgse täiendusõppeni. Seda tingib õpi- ja töötee pikenemine ning sagenev liikumine töökohtade vahel. Visiooni täitumiseks olulised teemad ja tegevussuunad on järgmised.

- **Paindlikud individuaalsed õpiteed ja kogukondlik lähenemine haridusele.** Ühe piirkonna lastele, noortele ja täiskasvanutele pakutakse mitmekesiseid õppimisvõimalusi. Seejuures ühendatakse üldharidus- ja kutsekoolide, täiskasvanute koolitusasutuste, kultuuri- ja noorsootöoasutuste, töökohtade jt õppekeskkonnad ning kaasatakse aktiivselt kohalikud ettevõtted ja kodanikuühendused. Neid kombineerides ja eri keskkondades õpitavat arvestades kujundatakse individuaalsed õpiteed. Õppekava saab (osaliselt) läbida üle-eestilises või ka rahvusvahelises virtuaalõppes. Oluliselt kasvab vanemate kaasatus kooliellu ja haridusmaastikku korraldavate kohalike omavalitsuste võimekus.
- **Rohkem tähelepanu õpiraskuste jm erivajaduste varasele märkamisele** ning võrgustikutööle haridus-, noorsootöö-, sotsiaal- jt valdkondade vahel heaolu jaoks vajalike sekkumiste leidmiseks ja elluviimiseks. Andekatel õpilastel on võimalus läbida mitu kooliaastat ühe aastaga, osaleda juba kooli ajal ülikooli kursustel ja uurimisrühmade töös.
- **(Kohustuslik) keskharidus, mis integreerib kutseõppe ja üldhariduse,** arvestab nii õppe kestuses kui ka sisus individuaalsete erisustega ning võimaldab andekamatel osaleda ka kõrgharidusõppes. See eeldab keskhariduse riigistamist ning põhihariduse ja keskhariduse õppekavade põhjalikku ümberkujundamist. Väike osa noori, kellele keskhariduse tase ei ole jõukohane, saavad lihtsama ameti õppimiseks lühikese (0,5–1 a) väljaõppe ettevõtetelt või ettevõtte ja haridusasutuse koostöös. Kutseõpet korraldatakse 2035. aastal suures mahus koostöös ettevõtetega ja ettevõtetes.
- **Kutse-/professionaalset õpet ei mõisteta eraldiseisva haridussektorina, vaid osana eri haridustasemetel ja õppekeskkondades toimuvast õppest,** alustades keskastmest ja lõpetades tööstusmagistrantuuri/doktorantuuriga. Kutsevaldkondade arendamiseks ja õppe ajakohastamiseks on otstarbekas moodustada kutseõppeasutuste, rakenduskõrgkoolide ja ülikoolide pädevust ühendavad **kutsevaldkondade arenduskeskused – kompetentsikeskused**, kuhu koondub kogu vastava valdkonna õpe. Keskused analüüsivad koolitusvajadusi ja tulevikusuundumusi ning teevad valdkonnas tegutsevatele ettevõtetele rakendusuuringuid.
- **Piirid rakenduskõrghariduse ja keskhariduse järgse kutsehariduse ning rakenduskõrghariduse ja akadeemilise kõrghariduse vahel mõtestatakse ümber.**

Keskhariduse järgse kutsehariduse taseme tõstmine rakenduskõrgharidusega samale tasemele ja praktika osakaalu jätkuv suurendamine parandab inimeste töövõimalusi. Samas säilivad ka lühikesed kutseoskuste omandamiseks vajalikud kursused.

- Kõrghariduses tuleks **mitmekesisstada erinevate kraadide nõudeid** ning luua õiguslik raamistik ka 3–6-kuuliste õppe-moodulite läbimisel saadavate n-ö nano-kraadide tarbeks.
- **Mitmesugused noorsootöö vormid ja -viisid toetavad noorte suuremat osalust ühiskonnaelus.** Noorsootöö aitab noore arengupotentsiaali parimal moel rakendada, pakkudes noortele usaldusliku, toetava ja turvalise tegevuskeskkonna. Õpi- või tööteelt kõrvale jääjad tuuakse õppeasutuste, noorsoo- ja sotsiaaltöö institutsioonide koostöös tagasi kooli või tööle. Riik loob **paindlikuma seadusandluse selleks, et toetada noore õpingujärget tööle asumist.** Noori teavitatakse, antakse neile teadmisi ja luuakse võimalusi selleks, et nad saaksid ennekõike neid puudutavates otsustes kaasa rääkida.

- **Õppida ei saa mitte ainult koolis, vaid üha enam ka muudes keskkondades:** tööl, noorsootöös (sh huvihariduses), erinevates kogukondades tegutsedes ja kogemusi saades. Töökeskkonnas õppimise osakaal elukestvas õppes suureneb. Sotsiaalpartnerite vahel lepitakse kokku, kuidas jaguneb vastutus (sh finantsvastutus) töökohtadel õppimise eest õppija, tööandja, kooli ja riigi/kohaliku omavalitsuse vahel. **Eri keskkondades õppimist märgatakse ja tunnustatakse ning tõstatatakse töökohal õppimise juhendajate pädevust.**
- **Edasi arendatakse oskuste nõudluse ja pakkumise hindamise süsteemi,** mis võimaldab riigil saada ülevaade, millise profiiliga ja oskustega on tööjõuline elanikkond. Samuti annab see inimestele teadmise, milliste oskuste õppimisse on mõistlik panustada. Lisaks töötatakse välja rahalise toega elukestva õppe süsteem, mis annab ka hilisemas eas võimaluse ümberõppeks.

EESTI KEELE JA KULTUURI VÄÄRTUSTAMINE NING SIDUS ÜHISKOND

Suureneb inimeste globaalne liikuvus nii tööturul kui ka eraelus ning kasvab digikeskkonna mõju kultuurile, inimestevahelisele suhtlusele ja võimaluste võrdsusele. Tipp-tasemel teadus ja kõrgharidus on rahvusvahelised. Kõik see esitab väljakutseid eesti keelele ja Eesti kultuuriruumile. Oluline on näha keelt ja kultuuri ühelt poolt järjepideva ja teisalt pidevalt muutuvana – elusa ja arenevana. Eesmärk on, et aastaks 2035 on eesti keel jätkuvalt mainekas, kaitstud, uuritud ja arenev. Eesti keel on paindlikult kohanenud teaduse ja tehnoloogia kiire arenguga. Säilinud on välismaal elavate Eesti juurtega inimeste eesti keele oskus. Laienenud on erinevate võõrkeelte õpetamine ja oskus.

Ühiskonna sidusus väljendub erineva tausta ja kultuuriga inimeste koostöövõimes, ühiste eesmärkide ja reeglite järgimises, sotsiaalses vastutuses ja üksteise toetamises. Sidusust suurendavad ühine keel ja identiteet, aga ka teiste keelte oskamine, jagatud väärtused, vastastikune usaldus, universaalsed inimõigused ning võrdne ligipääs eri teenustele ja hüvedele. Visiooni täitumiseks olulised teemad ja tegevussuunad on järgmised.

- **Eesti elanikud kasutavad omavaheliseks suhtluseks ning õppe-, asjaajamis-, teabe- ja töökeelena peamiselt eesti keelt.** Samas õpitakse võõrkeeli ja suhtutakse tolerantselt teiste keelte kõnelejaatesse. Eestis on oma koht ka rahvusvähemuste keeltele ja kultuuridel. Elukestvas õppes on tagatud kvaliteetne eestikeelne ja eesti keele õpe.
- **Üleminek ühtsele Eesti koolile/lasteaiale vähendab rahvuspõhist segregatsiooni ja suurendab laste tulevast konkurentsivõimet.** Ühtne Eesti kool võib toimida eri mudelite alusel, oluline on pakkuda varasel lõimitud aine- ja keeleõppel põhinevat peamiselt eestikeelset keskkonda, toetada mitmekeelsust (s.t emakeele ja teiste keelte oskust) ning väärtustada nii Eesti riigiidentiteeti ja päritolukultuuride hoidmist kui ka kultuuride vahendamise võimekust. Eri kodukeelte ja kultuuritaustaga õpilasi liitva kooli suur väljakutse on luua uutmoodi koolikultuur ja liita vanemate kogukond, arvestades suhete, kultuuride ja identiteetide vastastikuse muutumisega ning ennetades konflikte.
- **Peale eestikeelse kooli tegutsevad suuremates keskustes ka rahvusvahelistel õppekavadel tuginevad (tasulised) ingliskeelsed jm keelsed koolid,** et toetada inimeste riikidevahelist liikumist ning muuta Eesti kõrge kvalifikatsiooniga töötajate jaoks atraktiivseks töö- ja elukohaks.
- **Kõrghariduses kasvab rahvusvahelustumine ennekõike välisõppejõudude laiema kaasatuse ja lühiajalise õpirände kaudu.** Eesti keel jääb peamiseks õppekeeleks kahel esimesel astmel, kuid mitmes keeles õpetamine on normaalsus. Välisüliõpilastele õpetatakse eesti keelt ja kultuuri ning soodustatakse nende lõimumist Eesti tööturule. Põhikohaga välisõppejõududele kehtestatakse nõue omandada mõne aja jooksul eesti keel tasemel, mis võimaldab osaleda ülikooli igapäevategevuses.

UUED OSKUSED JA OSKUSTE PAREM KASUTAMINE

Eesti tööturg väärtustab praegu vähe tipp-oskusi. Meie inimestel on oskusi enam, kui neid tööturul kasutatakse, ütleb PIAAC uuring, võrreldes Eesti inimeste infotööt-lusoskusi ja nende kasutamist teiste riiki-dega. See on sõnum haridussüsteemile, kus lisaks headele teadmistele ja oskustele tuleks õpetada oskuste rakendamist ja ettevõtlik-kust – võimekust tegutseda. See on sõnum ka tööturule, mis põhineb pigem odaval kui targal tööjõul. Üha olulisemaks muutuvad ka juhtimise ja töö organiseerimise oskus. OECD oskuste strateegia keskmes on kolm teemat: õigete oskuste arendamine, oskuste efektiivne kasutamine ja oskustega inimeste kaasamine nii laiema hõive kui ka rände abil. Strateegia põhisuunad on inimeste kaasatuse kasv tervisedenduse ja kodaniku-aktiivsuse kaudu, töö tulemuslikkuse suu-rendamine, kõrge hõive headel töökohtadel, oskuste arendamise toetamine koos selge vastutuse jaotusega ning oskuste nõudlust ja pakkumist käsitlev info otsustajatele. Visiooni täitumiseks olulised teemad ja tegevussuunad on järgmised.

- **Õppimisel keskendutakse enam oskuste omandamisele ning valmisolekule ja oskusele õpitut (iseseisvalt) rakendada,** mitte üksnes teadmiste omandamisele. See on oluline tegevusvõimekuse suurendamiseks ja võimaldab inimesel olla oma elu peremees: mõista probleemide ole-must, seada isiklikke eesmärke, kavandada tegevusi eesmärkide täideviimiseks, teha kavandatu teoks.
- **Tuleviku haridussüsteem peab „tootma“ tehnoloogiliselt kirjaoska-jaid inimesi,** kes rakendavad ja loovad uusi võimalusi ühiskonna arenguks ning tunnevad nüüdisaegseid andmekogumise ja -analüüsi meetodeid. Uusi tehnoloogiaid omandatakse nii eraldi oskustena kui ka lõimituna teistesse ainetesse. Tehnoloogiaoskuse kõrval hoitakse õppekavades tasakaalu tehniliku ning loodusliku, huma-nitaarse ja sotsiaalse vahel.
- **Kõigil haridustasemetel on olulised kohanemis- ja enesejuhtimisvõime, sot-siaalsed oskused, kriitilise mõtlemise oskus ning loovus, ettevõtlik eluhoiak ja visadus,** kuna keskkond muutub üha kiiremas tempos. Nende oskuste omanda-miseks on oluline muuta õpetamismeeto-deid ja -keskkondi ning leida võimalused oskuste hindamiseks. Nimetatud oskuste suurenev tähtsus tulevikus osutab, et töö-keskkonnas õppimise kõrval on jätkuvalt vaja koolituskursusi, sh eriala ja üldoskusi lõimitult arendavaid kursusi.
- **Eesti juhib tööjõuressurssi nutikalt,** pidades ühtviisi oluliseks nii Eesti ela-nikkonna tööturuaktiivsuse säilitamist ja suurendamist ning nende oskuste paremat rakendamist kui ka kõrgelt kvalifitseeri-tud tööjõu sihitud kaasamist välismaalt. Selleks seatakse mh sihid kõrghariduse rahvusvahelistumisele ja toetatakse taga-sirännet. Oma inimeste oskuste paremaks rakendamiseks pööratakse tähelepanu noorte töövõimalustele, vanemate ini-meste ümberõppele ja muu emakeelega inimeste lõimumisele. Levivad paindlikud töövormid ja kaugtöö ning oluliseks saab virtuaalsete meeskondade loomise, neis töötamise ja nende juhtimise oskus.

ÕPPIMINE KUI KOOSTÖÖ JA ÕPETAJA KUI TEEJUHT

Jätkub elukestva õppe strateegias 2020 sihiks seatud õpikäsituse uuendamine. Õppimine on õppijakeskne ja koostöine, suunatud iga õppija võimestamisele ja toetamisele, tema eneseteostusele ja toimetulekule eri rollides. Olulised märksõnad on õppimise tähenduslikkus, õppija ja õpetaja autonoomia, tihe koostöö ning teadlik ja süsteemne tagasisidestamine kõigi õppeprotsessi osaliste vahel. Senisest enam on väärtustatud koolirõõm – õppijate ja õpetajate subjektiivne heaolu õppeprotsessis. Kui õppija valikuvabadus ja vastutus kasvavad, suureneb ka nõrgemate kõrvalejäämise risk. Tähtsustub õpetaja oskus olla oma õpilase juhendaja, mentor, kes aitab nii õpiteed kujundada kui ka toetab selle läbimist. Visiooni täitumiseks olulised teemad ja tegevussuunad on järgmised.

- **Aastaks 2035 kujundatakse ümber riiklikud alus- ja üldhariduse õppekavad.**

Seejuures lähtutakse läbivalt nüüdisaegse õpikäsituse eesmärkidest, et toetada ennastjuhtivate õppijate kujunemist, kes on avatud ja valmis elukestvaks õppeks, on motiveeritud ja suudavad leida võimalusi eneseteostuseks. Üks suuremaid väljakutseid on riiklike ainekavade põhjalik muutmine, lähtudes põhikooli ja gümnaasiumi õppekava üldosas kirjeldatud väärtustest ja pädevustest, ning senisest **koostöisemate ja probleemipõhiste õppemeetodite kasutuselevõtt**. Õppijad liiguvad oma õpiteel edasi individuaalses tempos, mis võib olla n-ö tavapärase, sellest kiirem või aeglasem. Kõigi kooliastmete ja haridusliikide õppekavades on ruumi elulähedasteks, mõne ameti- või kutsealaga seotud oskusi arendavateks valikuteks.

- **Õpetajaamet mitmekesistub.** Õpetaja on õppiv professionaal, kes valdab nüüdisaegseid teadmisi õppimisest ja õpetamisest.

Töötades erinevates õppimise keskkondades on õpetaja võimeline iseseisvalt ning koostöös kolleegide ja lapsevanematega hindama ja otsustama, kuidas oleks parim igat õppijat toetada ja arendada. **Õpetaja on üha enam ka väärtuskasvataja**, kes suhtlemise, meetodite valiku jms abil kujundab teadlikult õppija hoiakuid. Arendatakse õppemetoodilisi ja hindamisvahendeid, et teadmiste omandamise kõrval saaks keskenduda ka oskuste ja väärtushoiakute kujundamisele. Õpetajate töö sisu fookus liigub õppijate juhendamisele, infovalikute ja tegevuste suunamisele ning tagasi- ja edasisidestamisele. Teisalt on **õpetajaametis ka enam inimesi, kel ei ole alati pedagoogilist haridust**, aga kes toovad nii üldharidussüsteemi kui ka kõrgharidusse praktilisi oskusi ja töömaailma kogemusi. Liikumist õpetajaameti ja nt ettevõtja rolli vahel tuleb toetada erinevate toetusskeemide kaudu, mille üks eesmärke on arendada õpetamisoskusi.

- **Koostöise ja samas individuaalseid erinevusi arvestava õppe üks olulisi sihte on kasvatada õpetajate ja õppijate heaolu**, mis on seotud nii füüsilise kui ka vaimse tervisega. Heaolu koolis mõjutab ka üldist eluga rahulolu, õpilaste akadeemilist edukust, kooli lõpetamise tõenäosust ja haridustee jätkamist.

- **Tehnoloogiarikas ja individualiseeritud õppekeskkonnas muutub ka õpetaja töö andmepõhiseks.** Kasutades andmeid õpilaste valikute ja õpirajal liikumise ning ülesannete lahendamise kvaliteedi ja kiiruse kohta, saab õpetaja jälgida õpilaste edasiminekut, anda personaalset tagasisidet ja suunata edasist tegevust. Et õpetaja saaks tehnoloogiarikas õmblusteta haridusruumis edukalt tegutseda, abistavad teda vajaduse korral haridustehnoloogid

ja hariduslogistikud. Õpetajate aruandluskoormust vähendatakse e-lahenduste abil.

- **Õpetajakoolitus** keskendub enam sellele, kuidas kujundada õpetajate oskusi õppijate üldpädevuste arendamiseks ja väärtuskasvatuseks, õppijakeskse individualiseeritud õppeprotsessi juhtimiseks, õppijate enesejuhtimisoskuste kujundamiseks ning võimestava ja lõimiva hariduskeskkonna loomiseks.
- **Õppimise protsessis keskendutakse enam personaalse õpitee kujundamisele.** Õppija peab saama tõhusat tuge õppimis- ja karjäärivalikute tegemiseks, andekuste avastamiseks ja väljaarendamiseks ning enesejuhtimisoskuste kujundamiseks. Hindamise raames antakse motiveerivat tagasisidet, mille eesmärk on toetada õppijat edasiste sammude astumisel. Eri õppijaid ühendavas ja samas individuaalseid erisusi järgivas õppekeskkonnas **suureneb tugispetsialistide roll ja nende koostöö õpetajatega.** Tugispetsialistid tegelevad mh õppijate eluoskuste toetamisega ning hoolitsevad vaimse ja füüsilise tervise eest.
- **Aastal 2035 on õpetajate, koolijuhtide, tugispetsialistide, noorsootöötajate ja õppejõudude amet prestiižne ja hästistasustatud** ning sisaldab pidevaid enesetäiendamise ning oma töö tagasi- ja edasisidestamise võimalusi.
- **Piirkondlikku õpetajate puudust saab leevendada,** korrastades kooli- ja haridusvõrku ning luues paindlikke töövorme, laiendades virtuaalõpet ja õpetajate ristikasutust/roteerimist. Selle eelduseks on taristu, mis võimaldab tööle käia ka suhteliselt kaugete vahemaade taha.
- **Muutuvas haridussüsteemis on keskne roll koolijuhil,** kelle luua on tõendus-põhine autonoomiat ja heaolu toetav õpikultuur organisatsioonis, mis toetab õppijakeskset ja koostöist õppimist. Koolijuhti peab saama hinnata ja vajaduse korral tagasi kutsuda. Kasvab haridusasutuste võimekus oma tegevust analüüsida, kasutatakse kõrvalseisja kriitilist analüütilist pilku, et paremini märgata haridusasutuste tugevusi, nõrkusi ja arenguerssusse.

TEADUSPÕHINE MÕTTEVIIS JA TIPPTASEMEL ÜLIKOOID

Teadusel on mitu suurt ja asendamatu rolli. Teadus on osa kultuurist, andes teadusliku mõtteviisi ja arusaama maailma toimimisest. Teadus on teaduspõhise hariduse alus nii sisuloomel kui ka haridusprotsessi kujundamisel ning innovatsiooni ja majandusliku konkurentsivõime kasvu eeldus. Teaduse ja sellega seotud innovatsiooni roll tulevikus kasvab nii majanduses kui ka muude eluvaldkondade, sh tervise ja hariduse korraldamisel. Lähituleviku suur väljakutse on muuta teaduslik mõtteviis ja tõenduspõhine maailmapilt üldiseks väärtuseks, millest ka tegelikult juhendatakse. Teaduspõhisus, fakti- ja tõenduspõhisus on hädavajalikud nii ühiskonna konkurentsivõime, tervise ja heaolu kui ka hariduse edenemiseks.

Kvaliteetne kõrgharidus on kallid, rahvusvaheline ja konkureerib globaalselt nii andekate üliõpilaste kui ka õppejõudude pärast. Eesti ülikoolid täidavad samal ajal juhtrolli ka eesti keele ja kultuuri arendamises. Kui tahame olla riigina maailma tippude hulgas, siis peame leidma viise, kuidas kõrghariduse rahastust suurendada ja korraldust tõhustada. Ilma teaduseta pole kõrgharidust, ilma eestikeelsete akadeemiliste töötajate järelkasvuta ei saa pakkuda kõrgharidusõpet eesti keeles. Visiooni täitumiseks olulised teemad ja tegevussuunad on järgmised.

- Et vähendada õpetatavate erialade dubleerimist, soodustada teadustaristu ühiskasutamist, rakendada olemasolevaid rahalisi ja inimressursse efektiivselt ning tõsta meie teadlaste ja teadusasutuste konkurentsivõimet, jätkatakse **kõrghariduse konsolideerimisega**.
- Teaduse ja kõrghariduse rahastamine lähtub ülikoolide kui õppe-, teadus- ja arendusasutuste terviklikkusest ning motiveerib koostööd ülikoolide vahel. Kõrghariduse rahastamisprobleemide lahendamiseks ning kõrgharidusõppes tehtavate valikute puhul indiviidi ja riigi vastutuse õiglaseks jaotamiseks **suurendatakse era- raha kaasamist ja õppija omavastustust kõrgharidusõpingute rahastamisel**. Süsteem sisaldab riigi poolt garanteeritud õppelaenu ja tingimusliku tagasimaksmise skeeme.
- Riik tagab avaliku sektori teenuste pakku- miseks vajalike spetsialistide väljaõppe. Teisalt kasvab määramatus ja valikute hulk ning õpiteed individualiseeruvad. Kuidas jagada vastutus haridusvalikute eest riigi, ülikoolide ja inimese vahel? **Tulevikus suunatakse erialavalikuid, pakkudes paremat infot oskuste nõudluse ja tööturu arengute kohta ning toetades õppijaid oma oskuste hindamisel**. Lisaks saab valikuid suunata õppemaksu ja seda katva laenupoliitikaga.
- Teadus- ja arendustegevuse tarbeks tehtud **avaliku sektori kulutused** moodustavad aastal 2035 2% SKP-st. Vähemalt samas mahus rahastab teadus- ja arendustegevust ka erasektor. Projektipõhiselt jagatavate vahendite osakaal on vähenenud. Rahastamisel arvestatakse, et see toetab ka teaduspõhist kõrgharidust.
- Peale riikliku rahastuse suurendamise ja projektipõhisuse vähendamise toetatakse ka ettevõtete ja teadusasutuste koostööd ning sidemete tekkimist. Oskused teadustulemusi kohandada ja väljaspool akadeemiat rakendada peavad oluliselt kasvama. Tehnosiirdele ja arenduskoostöö intensiivistumisele aitab kaasa näiteks **mobiilsustoetuse süsteem**, mis toetab teadlaste töötamist ettevõttes teatud aja vältel.

- Et toetada ettevõtlusõppest ja teadusprojektidest välja kasvavaid äriideid ning nende turueelset arendustööd, luuakse **süsteem, mis aitab sildrahastada haridussüsteemi ja erakapitali vahelist rahalist vaakumit.**
- Nii ülikoolide ja ettevõtete koostöö eelduse kui ka tagajärjena püütakse tuua **Eestisse suurkorporatsioonide arendusüksusi.**

Kokkuvõttes seame sihiks, et Eestis on aastaks 2035 tasakaalus ja sidus ühiskond, et ebavõrdsus väheneb ja heaolu kasvab. Majandusarengu ja tootlikkuse kasvu juures peame oluliseks, et see on laiapõhjaline, teadmispõhine ja arvestab Eesti eripärasid – väärtustab ja vääripindab meie keskkonda ja loodust. Väärtustame iga inimest ja tema eneseteostust ning hoime ja arendame eesti keelt ja kultuuri. Nende sihtide saavutamiseks tuleb haridus, teadus ja innovatsioon seada prioriteediks mitte ainult sõnades, vaid ka tegudes ja eelarves, ning töötada välja tark oskuste poliitika ja iga inimese arengut võimendav õmblusteta haridussüsteem.

